

کتیبه های محرابهای سنگی

در موزه ملی ایران

منصور آبیاری

مقدمه :

مسجد نه تنها مهمترین و شاخص ترین بنای اسلامی است، بلکه کلیدی برای شناخت معماری اسلامی محسوب می‌شود. اغلب آنها زیباترین اثر معماری به شمار می‌روند و فقط به عنوان یک مرکز فرهنگی محسوب نمی‌شوند بلکه یکی از مراکز مهم اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و آموزشی نیز محسوب می‌گردند.

در شماره ۳۵ (تابستان سال ۱۳۸۲) مجله اثر در مقاله ای که با عنوان بررسی کتیبه محرابهای گچی در موزه ملی ایران به چاپ رسید، به ارزش معنوی مسجد، این خانه الهی و محل انس و الفت با خالق هستی و نیز تاریخچه محراب و نوع خطوط بکار رفته در آنها اشاره شد. لازم می‌داند در مقاله حاضر نیز که به بررسی کتیبه محرابهای سنگی آن موزه پرداخته شده مجدداً اشاره ای به مسجود و فلسفه وجودی محراب داشته باشیم.

محراب :

محراب به عنوان قلب مساجد است و هم چون چراغ پر نوری است که با نور خود جهت کعبه و سمت خانه خدا را می‌نمایاند. همین محراب شباهت به غار حرا و خلوت رسول اکرم (ص) با معبودش و خلوت هر انسانی دارد.^۱

مسجد به عنوان محلی مقدس و معنوی نه به عنوان یک ساختمان معمولی، بلکه محل وصل انسانهایی است که دوست دارند با خدای خود و برای فراغ از خویش و پروازی از درون خویشتن خویش به سوی او، در آن جا جمع شوند و در خانه اش حضور او را با جان و روح خود لمس نمایند.

«فضای محراب یاد آور جایگاه پیامبر (ص) است که در آن مکان به عبادت می‌ایستادند. گویی که همیشه او در این مکان حضور دارد، از این رو مزین ترین مکان مسجد شد و بیشتر با عطرهایی متبرک می‌شد که این نیز به حضور ناپیدا و عرفانی پیامبر اشاره داشت. پیامبر در رابطه با محراب می‌فرمایند

تقوی الهی طراح و سازنده مسجد، از عوامل مؤثر در هویت معمارانه آن است و موفقیت معماری این بنا نشأت گرفته از همین ایمان و التزام آباد کننده اوست و تزئینات آنها اسناد گویایی هستند از نهایت استعداد هنر هنرمندان مسلمان.

^۱ - بزرگهات، تیتوس : هنر اسلامی (زبان و بیان) ترجمه مسعود رجب نیا -

انتشارات سروش چاپ اول ۱۳۶۵، ص ۹۸.

خدایان امت مرا با بخشیدن سراسر گیتی هم چون محرابی متبرک ساخته است. مرکز این محراب یگانه همانا کعبه است و مؤمنی که در محراب جهان نماز می گزارد در آن لحظه چنین می انگارد که همه فاصله ها از میان رفته اند.^۱

محراب ها گذشته از مساجد در برخی از بناهای مذهبی دیگر نیز بر پا گردیده و در هر دوره ، بنا بر کاربرد با شیوه‌ای از هنرهای تزئینی تزئین شده اند .

واژه محراب در سوره های مبارکه آل عمران ، سبأ ، مریم و سوره مبارکه (ص) در قرآن کریم آمده است . محراب رو به قبله و عموماً در ضلع جنوبی مساجد بر پا می گردد . ساختمان آن نوعی است که اغلب با خالی نمودن فضایی مستطیل شکل از بدنه ی دیوار و گود کردن قسمتی از زمین در پای دیوار جایگاهی مشخص و معین ایجاد می کنند تا بدانجا که بر بدنه ضلع جنوبی دیوار مساجد محراب در قابی از جلوه های گوناگون هنر تزئینی اسلامی رخ می نماید . محرابها در واقع اجزائی از عناصر معماری مذهبی ما مسلمانان در مساجد به زیباترین شکل خود مزین گشته و با نقوش مختلف هندسی ، گیاهی با آیاتی از کلام ... مجید به عنوان کتیبه در میان آنها آرایش شده اند .

در واقع زمانی که محراب ابداع شد به عنوان یک نماد عبادت ، موفقیت قابل ملاحظه ای یافت و توجه همگان را به خود جلب نمود . انواع گوناگون محراب که تا کنون توسعه یافته اند همگی دارای این خصوصیات می باشند ، پهنای ، سطوح مفرع و گنبدی شکل و تورفتگی میان دیوار که فضایی جداگانه را شکل داده است .^۲

نمونه اولیه محراب را به سالهای ۸۶ هجری قمری نسبت می دهند که در مسجد النبی (ص) توسط عبدالملک خلیفه اموی در مدینه در جهت قبله تعبیه گردید و آن نشان خود قبله شد . جنس انواع آن که تاکنون در ایران در مساجد برپا بوده یا در

اثر کشفیات غیر علمی شناخته شده اند از گچ ، آجر ، کاشی و سنگ می باشند .

ساخت محرابهای گچی تقریباً از قرن اول هجری آغاز شد و تا حمله مغول و پس از آن نیز هم چنان روند ساخت آن ادامه داشته است . از قرن پنجم به بعد کم کم محرابهای آجری در کنار محرابهای گچی ظهور یافتند ولی در کنار آن از سنگ نیز در ساخت محراب استفاده می شد و در دوره های بعد نیز از سنگ در محراب سازی استفاده شده است .

در قرن ششم هجری از قطعات ریز کاشی برای تزئین نمودن محرابهای آجری استفاده شده ولی ساخت محرابهای کاشی از قرن ۷ یعنی سال ۶۱۲ هجری قمری یعنی قبل از حمله مغول بوده است.^۳

در میان محرابها به انواعی از سنگ قبرها نیز عنوان محراب داده اند که ما نمونه هایی از آنها را در داخل ویتترین های موزه دوران اسلامی مشاهده می کنیم . البته این نوع سنگ قبرها با طرح محراب اصولاً از کاشی ، گچ و سنگ ساخته شده اند که معمولاً آنها را در داخل بناهای مذهبی قرار می دادند . سنگ قبرها با شکل و طرح محراب از اوایل اسلام در بناها مورد استفاده قرار گرفته اند ولی با توجه به تاریخهایی که بر روی آنها مشاهده می گردد قدیمیترین آنها مربوط به قرن چهارم هجری قمری است .

« سنگ قبرها ی با طرح محراب از صدر اسلام بکار گرفته شده اند . از نمونه های اولیه این لوحه ها ، سنگ قبری واقع در جامع العمریه موصل است که تاریخ آن را بین سالهای ۱۸۰ هجری قمری تا ۱۸۵ هجری قمری ذکر کرده اند . قدیمیترین لوحه های ایرانی که مربوط به قرن دهم میلادی است سنگ قبری است که در موزه متروپولیتین وجود دارد مربوط به قرن

^۱ - هیلن براند ، رابرت «پیدایش مساجد سرزمین های اسلامی در سده های نخستین» ، فصل نامه هنر ، ترجمه بهار کیانی ، تابستان ۷۶ ، شماره ۲۳ ، ص ۱۵۵

^۲ - سجادی ، علی ، سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول - جلد اول ، ص ۲۸

دهم میلادی است که دارای یک کتیبه کوفی خیلی برجسته است.^۱

تزئینات و خطوط کتیبه‌های محراب‌ها:

نقوش تزئینی محراب را معمولاً نقوش اسلیمی، نقوش هندسی و نقش‌هایی دیگر تشکیل می‌دهند. نقوش اسلیمی به صورت نقش‌های مسبک شده گیاهی و گل و پته‌ها و شاخ و برگ درختان و میوه‌هاست. این گیاهان را خوشه‌های انگور، برگ‌های مو و ... تشکیل می‌دهند که اغلب بر روی محراب‌های گچی مشاهده می‌شوند. همان نقوشی که بر روی گچبری‌های دوره ساسانی مشاهده می‌گردند. در قرن پنجم نقوش اسلیمی در کنار کتیبه‌های کوفی، بر روی آثار این دوره از جمله محراب‌ها دیده می‌شوند. در کنار این نقوش، نقش‌های هندسی را هم بر روی محراب‌ها می‌بینیم گاهی این نقوش در کنار هم به قدری زیبا و بدون نقص کار شده‌اند که انسان را از دقت و ظرافتی که کنده‌کار آن انجام داده، شگفت زده می‌کند. «تأثیر گذاری کتیبه‌ها، ترکیبی از نوشته‌ها، بافت و رنگ آمیزی زیبا بعلاوه قرار گیری آنها به صورت نوار ممکن است با هدف طراحی تزئینات بزرگتری همراه باشد در کنار این نقش متنوع بعد کاملاً متفاوت دیگری عمل می‌کند که عبارت است از معنا»^۲

از خط و خوشنویسی در قرون مختلف برای تزئین محراب استفاده کرده‌اند. کتیبه‌های مساجد مخصوصاً محراب‌ها از قرن سوم هجری تا به امروز یکی از دلچسب‌ترین بخش‌های یک معماری اسلامی بشمار می‌روند.

مساجد صدر اسلام محدود به استفاده از خط کوفی بودند. زیرا تنها خط موجود در صدر اسلام بود. «خط سریانی و نبطی پس از فتوحات اسلام میان اعراب باقی ماند و تدریجاً از خط

نبطی، خط نسخ پدید آمد و از سریانی خط کوفی پیدا شد. خط کوفی در ابتدا به خط حیری مشهور بود و آن را به شهر حیره از شهرهای عربی عراق نسبت می‌دادند و بعد‌ها که مسلمانان در نزدیکی حیره شهر کوفه را ساختند شهرت خط حیری به خط کوفی تبدیل یافت»^۳

این خط انواع مختلفی دارد مانند کوفی ساده - گوشه دار «معقل» - برگ‌دار «مورق» - گل و برگ‌دار «مزهر» - گره دار «معقد» - پیچیده «معشق». این نوع خطوط در آثار معماری اسلامی ایران با روش حجاری، گچبری، کاشی کاری و آجرکاری بکار رفته است.^۴

از خط نسخ نیز در کتابت کتیبه‌ها بهره‌گیری شد و این خط را اواخر قرن سوم و آغاز قرن چهارم هجری به بعد مورد استفاده قرار دادند. مورخان می‌گویند زیبایی این نوع خط در عصر اتابکان (۵۴۵ هجری)، پدید آمد. به طوری که به نسخ اتابکی معروف شد و به جای کوفی بدان قرآن‌ها نوشتند و در عصر ایوبیان در مصر و شام خطوط نسخی به زیبایی و رونق ممتاز بوده است و خط نسخ در شرق و غرب عالم اسلامی آن روز با توسعه روز افزون در کتابت بکار می‌رفت.^۵

از خط ثلث نیز در کنار انواع کوفی و نسخ در نوشتن کتیبه محراب‌ها استفاده شده است. این خط در کنار خط نسخ از سده‌های پنجم و ششم هجری قمری رایج گردید و تدریجاً برای تزئین مساجد و عمارات مهم خط ثلث به صورت فراگیر جایگزین خط کوفی شد.

محراب‌های سنگی و کتیبه آنها:

در معماری اسلامی ایران و قبل از آن، از سنگ در فرش کردن کف بناها و نیز تزئین خود بناها به کرات استفاده شده و به دلیل

^۱ - زیدان، جرجی، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی حواهر کلام، ص ۴۵۲

^۲ - زمانی، عباس، مجله هنر و مردم شماره ۱۲۸، خرداد ۱۳۵۲، ص ۲۱ به نقل از اطلس خط فضائی

^۳ - ناجی، زین الدین، مصور الخط عربی، ۱۹۷۲ میلادی، بغداد، چاپ اول، ص

^۴ - سجادی علی، سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول، جلد اول ص ۱۷۹

^۵ - هیلن براند، معماری اسلامی (فرم عملکرد و معنی) - ترجمه دکتر ایرج اعتصام شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، ۱۳۷۷، تهران، ص ۵۳

موقعیت جغرافیایی، استفاده از آن در برخی از نقاط ایران به خاطر نزدیک بودن به معادن آن بیشتر استفاده شده است. ولی استفاده از آن در دوره های مختلف در سراسر ایران معمول بوده است.

در معماری اسلامی ایران از سنگ جهت ساختن محرابها و نیز ساخت سنگ قبرها استفاده شده است. گاهی اوقات سنگها یک تکه بوده (محراب مسجد میمه اصفهان) و گاهی هم با گذاردن قطعات کوچک در کنار هم این محراب ها را ساخته اند. چون کار بر روی سنگ مشکل تر از کار روی گچ، کاشی و آجر است، به همین جهت تعداد محرابهای سنگی در بناهای مذهبی و مساجد کمتر از محرابهای گچی، آجری و کاشی کاری است.

استفاده از سنگ از دوره سلجوقی به بعد کم کم رونق می گیرد و از این دوره به بعد است که هنرمندان حجار شروع به ساخت محراب در مساجد و بناهای مذهبی کردند که نمونه زیبای آن محراب مسجد میمه است که نقوش تزئینی و خطوط کوفی نقر شده بر روی آن با ظرافت و زیبایی خاصی انجام گردیده است. همانطوری که اشاره شد محرابهای سنگی از دوره سلجوقی به بعد مورد استفاده قرار گرفتند و در دوره های بعد هم یعنی ایلخانی، تیموری و صفوی از سنگ در ساخت محرابها استفاده شده است.

در کتیبه محرابهای سنگی موجود در موزه ملی ایران که قرائت گردید از سوره های مبارکه الحشر، التحريم، الاسراء، الفتح و آية الكرسي بهره گیری شده و در اکثر آیه های انتخاب شده از سوره های فوق انسان را به اقامه نماز، این واجب الهی ترغیب و تشویق کرده است. البته در کنار این آیه ها نام مبارک علی(ع) نقر گردیده و گاهی نیز نام سازنده محراب بر روی آنها به چشم می خورد.

نوع خطوط به کار رفته بر روی این کتیبه ها را خط کوفی معقلی (بنائی ساده و مشکلی)، خط کوفی مشجری نزدیک به نسخ، خط کوفی تزئینی و بالاخره خط زیبای ثلث تشکیل می

دهند.

محراب میمه :

یکی از مفاخر و نغایس فرهنگی کشور که زمانی در گوشه ای از یک مسجد کوچک در میمه (بین اصفهان و قم) با وضع ناهنجاری رها شده بود، در همان زمان به منظور حفاظت و نگهداری و نمایش آن به موزه ایران باستان منتقل شده و اکنون زینت بخش یکی از تالارهای طبقه فوقانی موزه دوران اسلامی گردیده به محراب میمه معروف است.

تزئینات و خطوط روی این محراب شباهت بسیار زیادی با تزئینات و خطوط کار شده بر روی محرابهای گچی دوره همزمان خود یعنی دوره سلجوقی دارد و تمام خصوصیات محرابهای گچبری همزمان در این محراب نیز رعایت گردیده است مانند دو طاق نمای رویهم با چهار ستون و سر ستونهای گلدانی شکل و یک حاشیه کتیبه دار.

اکثر نقوش این محراب را نقوش اسلیمی تشکیل می دهد و از نقوش هندسی در این محراب کمتر استفاده شده است.

«این محراب دارای یک نقش قندیلی است که در محرابهای گچبری و آجری این نقش کار برد نداشته است. محراب در قسمت لچکی ها دارای دو قبه برجسته، مانند محراب کوچه میر نظنز است و در داخل طاق نمای فوقانی سه قبه برجسته وجود دارد که دو تای آنها دایره شکل و سومی به طرف بالا باریک شده است.

چیزی که بیشتر از همه در تاریخ گذاری محراب میمه می تواند ما را یاری کند نوع خط و نقوش آن مخصوصاً نقش قندیلی است که در قسمت داخلی آن کنده شده است. استفاده از سمبلی چون قندیل بر روی محراب های سنگی نه تنها در ایران بلکه در دیگر نقاط جهان اسلام در این قرن کاربرد نداشته است»^۱

۱ - سجادی، علی: سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران - از آغاز تا حمله مغول جلد اول - صفحات ۱۶۸ و ۱۶۹

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لِمَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَرْزُقَهُمَا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
بِشْرَاهُ الْغُيُوبِ يُصَوِّرُكَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ يَرْجِعُكَ إِلَى الْأَرْضِ أَوْ إِلَى آخَرَةٍ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ
اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقَدِيمُ لَا يَلْبَسُ ثِيَابًا وَلَا يَخُوضُ فِي الْمَاءِ غَمْرًا وَلَا يُسَاوِئُهُ حِفْظُهُ الرَّعْدَ وَلَا يَخِيفُهُ أَعْيُنُ السَّمَاءِ وَلَا أَعْيُنُ الْأَرْضِ لِمَا عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَرْزُقَهُمَا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقَدِيمُ لَا يَلْبَسُ ثِيَابًا وَلَا يَخُوضُ فِي الْمَاءِ غَمْرًا وَلَا يُسَاوِئُهُ حِفْظُهُ الرَّعْدَ وَلَا يَخِيفُهُ أَعْيُنُ السَّمَاءِ وَلَا أَعْيُنُ الْأَرْضِ لِمَا عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَرْزُقَهُمَا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقَدِيمُ لَا يَلْبَسُ ثِيَابًا وَلَا يَخُوضُ فِي الْمَاءِ غَمْرًا وَلَا يُسَاوِئُهُ حِفْظُهُ الرَّعْدَ وَلَا يَخِيفُهُ أَعْيُنُ السَّمَاءِ وَلَا أَعْيُنُ الْأَرْضِ لِمَا عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَرْزُقَهُمَا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

طرح شماره ۱ - (کتیبه های محراب میمه)

سنگ مرمر سفید رنگ حجاری شده اند. نام سنگ تراش محراب که ابراهیم بن محمد بن علی است هم در قسمت پیشانی آن (فرغ ابراهیم بن محمد بن ۰۰۰) وهم در قسمت پایین محراب (زیر قنديل) با عبارت «الْعَبْدُ الْمَذْنُبُ صَانِعُ هَذَا الْمِحْرَابِ اِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ» مشاهده می شود. برای قرائت کتیبه های این محراب زیبا از حاشیه کناری آن آغاز می کنیم.

کتیبه اول :

این کتیبه به خط کوفی مشجری است که به خط نسخ بسیار نزدیک است. متأسفانه به علت آسیب دیدگی بیش از اندازه کتیبه و ناخوانا و ناقص بودن آن قرائت آن میسر نشد.

کتیبه دوم :

این کتیبه به خط کوفی بر زمینه نقوش اسلیمی است که در آن آیه مبارکه آية الكرسي تا کلمه عندة الأدرزمان ساخت محراب نوشته شده و بقیه تا آیدیهم بعداً باز نویسی شده است.

متن کتیبه :

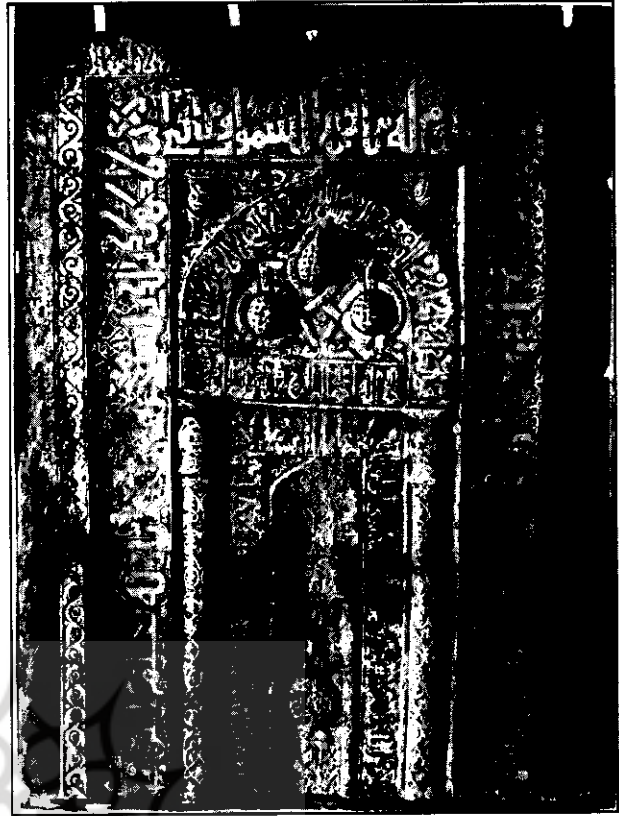
اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَلَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ .

کتیبه سوم :

کتیبه سوم حاشیه دور طاق نمای کوچک را تزئین نموده است و عبارت آن آیه ۱۸ و ۱۹ از سوره مبارکه آل عمران به خط کوفی شبیه به نسخ نقر گردیده است.

متن کتیبه :

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلَأَ سَمَاءَ الْمَلَائِكَةِ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ... بر روی محراب مشاهده و متأسفانه بقیه آیات شکسته و از بین رفته است.

تصویر شماره ۱ - محراب سنگی مینه اصفهان

طول محراب ۱۴۰ سانتیمتر و عرض آن ۱۱۱ سانتیمتر بوده و به صورت خیلی جالب با طرحها و نقوش هندسی و اسلیمی کتیبه ها را در میان گرفته اند. (تصویر شماره ۱) قسمتی از محراب شکسته و در نتیجه بعضی از کتیبه های آن ناقص گشته است. البته در سال ۱۳۷۵ یعنی قبل از افتتاح موزه

دوران اسلامی توسط یکی از خطاطان و هنرمندان بنام آقای - ترابی قسمتی از کتیبه ها ، باز نویسی شد. این محراب هم چنین پر کتیبه ترین محراب از نوع خط کوفی می باشد که نوع کوفی آن از نوع تزئینی و گل و برگ دار «مشجری» است. بعضی از حروف کتیبه ها در پایین پهن و در قسمت بالا باریک هستند و بعضی از آنها هم شکل S فرنگی وارونه را به خود گرفته اند که از این نظر شباهت زیادی به محراب گچبری شده مسجد شاه ابوالقاسم یزد منسوب به قرن ۶ و ۵ هجری دارد. (طرح شماره ۱)

تمام کتیبه ها به صورت بسیار زیبا و هنرمندانه بر روی این

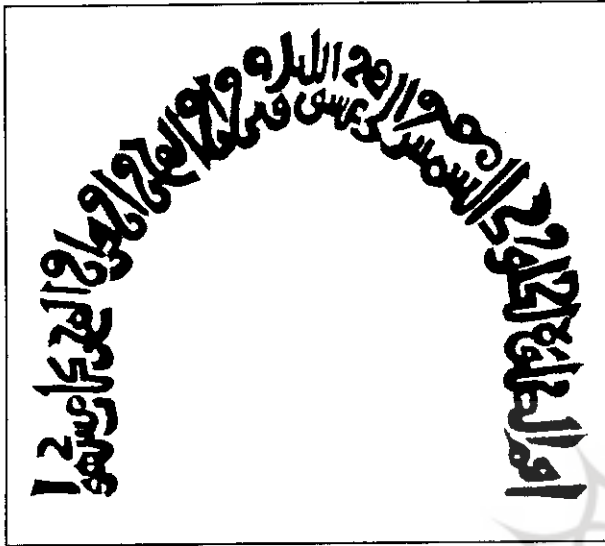
توابع اسماء السموات والارض العلمية والادبية عدد ٢٧٩ العدد ٢٨ / ٣٩

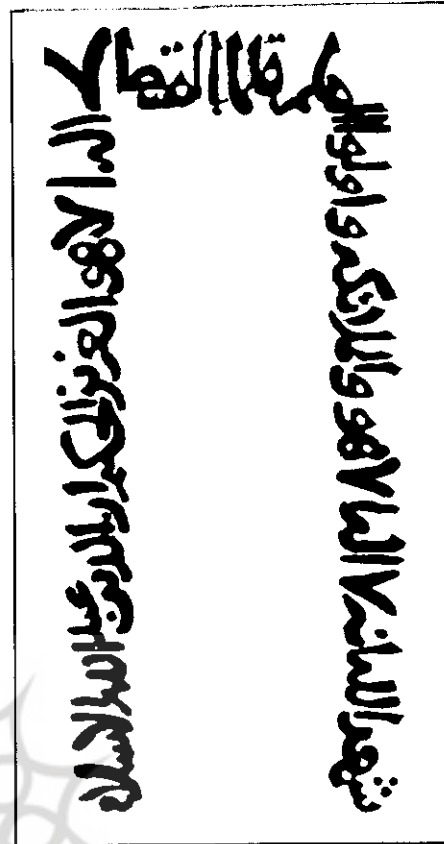
پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

طرح شماره ۲ - متن کتبیہ دوم

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ
الْفَجْرِ أَتَقْرَأَنَ الْفَجْرَ كَانَ مَشْهُودًا.

طرح شماره ۴ (متن کتیبه پنجم)

طرح شماره ۳ (متن کتیبه سوم)

کتیبه چهارم :

کتیبه‌ای است از نوع کوفی مشجری که در اطراف طاق پائینی و در زیر طاق هلالی اصلی فوقانی قرار گرفته و متأسفانه علیرغم تلاش زیاد، خواندن آن نیز (به علت سائیدگی آیات) میسر نگردید.

کتیبه پنجم :

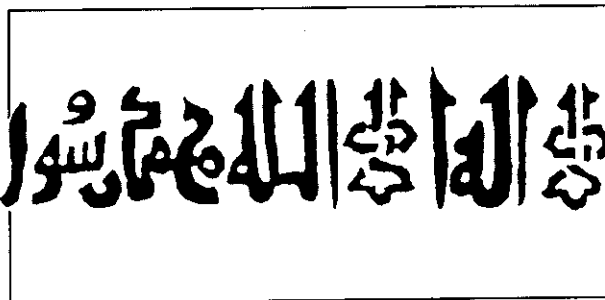
کتیبه‌ای است که روی حاشیه طاق نمای بزرگ را پوشانیده است و به خط کوفی مشجری است که انتهای برخی از حروف شکل S وارونه فرنگی را به خود گرفته اند.

متن کتیبه :

آیه ۷۸ از سوره مبارکه آل‌اسرا (بنی اسرائیل) در این قسمت با مضمون زیر مشاهده میشود:

کتیبه ششم :

این کتیبه که در زیر طاق فوقانی در داخل کادر مستطیل شکل به صورت افقی از راست به چپ نوشته شده و آیه مبارکه لا اله الا الله محمداً رسول الله را با خط کوفی تزئینی مشاهده می‌کنیم. البته کلمه مبارکه الله بعد از رسول سائیده شده و قابل رؤیت نمی‌باشد.

طرح شماره ۵ (متن کتیبه ششم) محراب میمه

محراب ابرقو :

یکی دیگر از زیباترین محرابهای سنگی به نمایش گذاشته شده در تالار فوقانی موزه دوران اسلامی محرابی است از سنگ مرمر به رنگ سبز و مایل به قهوه ای روشن که از ابرقوی فارس کشف شده و متعلق به اواخر قرن دهم هجری

می باشد. این محراب بشماره ۳۶۶۱ در لیست آثار موزه ملی ایران ثبت اموال گردیده است. اطراف آن با نقوش گیاهی و هندسی به طور برجسته تزئین یافته است.

طرحها و نقشهای هندسی و گل بته ای در کنار آیات زیبایی از کلام الله مجید جلوه زیبایی خاصی به این محراب بخشیده اند. داخل محراب نیز دارای طرحهای تزئینی زیبایی می باشد. در دو سوی محراب دو ستون تعبیه شده که بالا و پائین هر یک کثیرالاضلاعهای شانزده ضلعی که درون برده آنها

کتیبه اول :

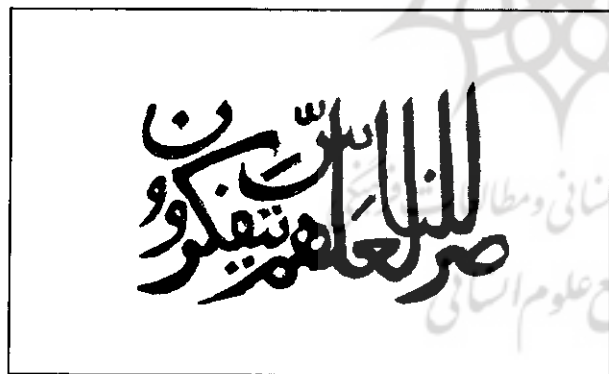
این کتیبه از سمت راست و از پائین به بالا نوشته شده و عبارت است از آیه ۲۱ از سوره مبارکه الحشر که به خط زیبای ثلث نوشته شده است.

متن کتیبه :

لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا
مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَفَكَّرُونَ.

کتیبه دوم :

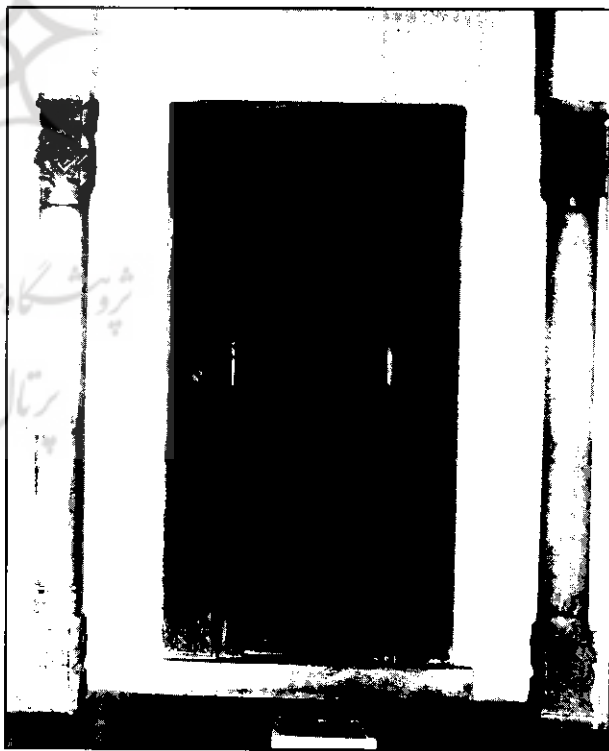
در سمت چپ از قسمت فوقانی محراب روبه پائین نوشته شده و آن نیز همچون کتیبه بالا آیه ۲۲ از سوره مبارکه الحشر را بروی خود دارد که به طرز بسیار جالبی به خط ثلث نوشته شده است.

طرح شماره ۶ (فستی از کتیبه اول محراب ابرقو)

متن کتیبه :

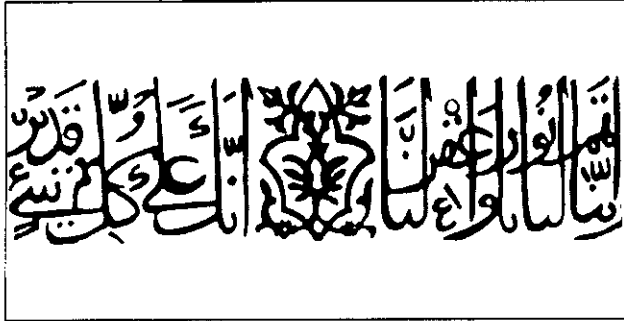
هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ
الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ.

تصویر شماره ۲ (محراب ابرقو)

کتیبه های چهار گانه فوقانی محراب :

در قسمت فوقانی محراب به چهار کتیبه برخوردیم که دو کتیبه از آنها به خط کوفی معقلی (بنائی) و دو کتیبه دیگر به خط ثلث به طور بسیار ماهرانه و استادانه نقر گردیده اند.

طرح شماره ۸ (کتیبه به خط ثلث حاشیه کناری)

محراب دوم از ابرقون:

محراب دوم از ابرقون نیز یکی از زیباترین محرابهایی است که زینت بخش قسمتی از تالار فوقانی موزه دوران اسلامی می باشد. این محراب از سنگ مرمر به رنگ خاکستری مایل به آبی بوده و در حاشیه دارای آیاتی از قرآن کریم به خط ثلث می باشد. ارتفاع آن ۱۴۷ سانتی متر و عرض آن ۸۷ سانتی متر بوده و کتیبه های زیبای آن در میان نقوش هندسی و گل تبه ای جلوه خاصی به آن بخشیده است. این محراب دئونوع کتیبه دارد. نوع اول آن به خط ثلث و نوع دوم کوفی معقلی (بنائی) مشکل می باشد.

کتیبه نخست :

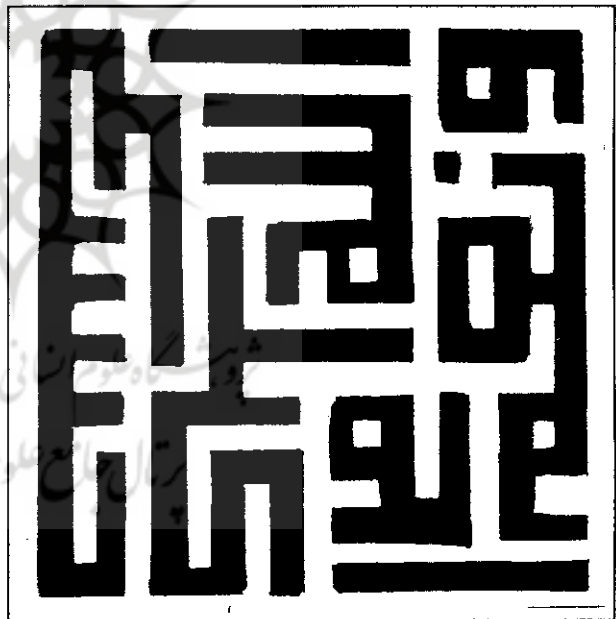
این کتیبه را آغاز آیه شماره ۱۱۰ از سوره مبارکه الاسرا (بنی اسرائیل) تشکیل می دهد که متن آن به شرح زیر است .

متن کتیبه :

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوَادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ
الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تَخَافِ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ
ذَلِكَ سَبِيلًا.

کتیبه های حاشیه کناری:

حدیثی است که به خط کوفی معقلی ساده و عبارت حسبی الله و نعم الوکیل و نعم المولی و نعم النصیر بر روی آن نقش بسته است . دوتای دیگر از کتیبه های چهارگانه این قسمت کتیبه هایی هستند که به خط زیبای ثلث و در قسمت فوقانی و در بین کتیبه های کوفی بنائی یاد شده فوق قرار گرفته اند و قسمتی از سوره مبارکه التحریم میباشد.

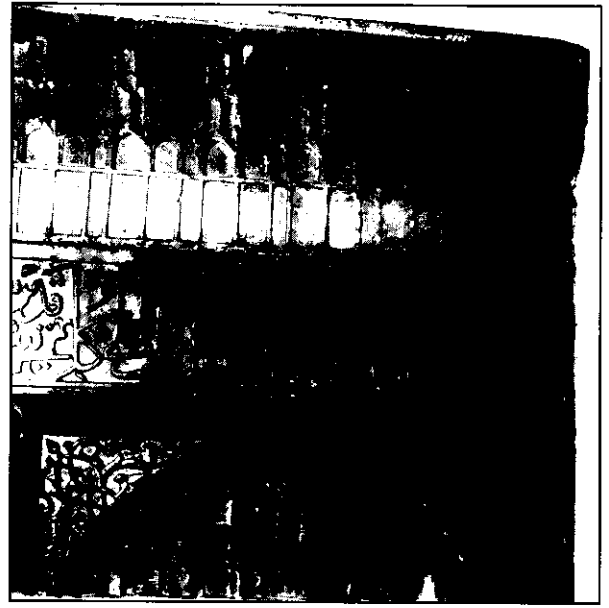

طرح شماره ۷ (کتیبه حاشیه کناری)

متن کتیبه ها:

رَبَّنَا اٰمَنَّا لَنَا تُؤْنِسُنَا وَ اَغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ .

فَلَا تَكْفُرُوا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
 وَلَا تَكْفُرُوا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
 وَلَا تَكْفُرُوا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

تصویر شماره ۳ (بخشی از محراب ابرقو)

کتیبه های دیگر :

به خط کوفی بنائی که نام مقدس اولین پیشوای مسلمین عالم علی (ع) را در هر طرف ۳ بار تکرار نموده است . استاد فضائلی در کتاب اطلس خط نام کوفی بنائی مشکل را به کوفی نوع بالاداده است ولی به خاطر انحناء وقوس هایی که در نام علی (ع) مشاهده می شود به نظر نگارنده خط فوق را نمی توان از نوع کوفی معقلی عنوان نهاد. چون خط کوفی معقلی معمولاً قوس وانحنائی ندارد. لذا می توان این خط را نوعی از خط نسخ دانست . این محراب به شماره بخش ۳۳۱۱ در لیست آثار فرهنگی - تاریخی موزه ملی ایران ثبت اموال گردیده است .

محراب سوم از ابرقو :

این محراب از سنگ مرمر سبز مایل به قهوه ای روشن ساخته شده وبر خلاف محرابهای دیگر زیاد پر کار نیست وبه صورت بسیار ساده می باشد. متأسفانه آسیب هایی در طول زمان ، یعنی زمانی که محراب در محل اصلی خود قرار داشته به آن وارد شده و یادگارها وتاریخ های مختلفی روی آن کنده شده

طرح شماره ۹ (کتیبه های محراب ابرقو)

است . ونام مبارک علی (یا علی) و ... توسط مردم بر آن حکا شده است . تاریخ ساخت آن با توجه به کتیبه ای که با مضمون: تحریر فی رَمَضانِ الْمُبَارَكَةِ سَنَةِ ثَمَانٍ وَعَشْرٍ وَثَمَانِ مِائَةٍ در حاشیه پائین آن مشخص گشته یعنی تاریخ ساخت آن مربوط به ۸۱۸ هجری قمری و در ماه رمضان مبارک آن سال ساخته شده است .

در حاشیه محراب ودر دورتادور آن آیات ۷۸ تا ۸۰ از سوره مبارکه الاسرا (بنی اسرائیل) به قلم بسیار زیبایی باخط ثلث وبطور برجسته آرایش شده وآن را با این آیات مبارک فرین نموده است. این محراب را مربوط به مقبره حسن بن کیخسرو می دانند .

متن کتیبه : (آیه ۷۸)

کتیبه‌های دیگر :

در داخل محراب و در قسمت فوقانی آن دو کتیبه بسیار کوچک در داخل دو تصویر شماره ۴ (محراب سوم از ابرقو) دایره نوشته شده ولی متأسفانه به رغم تلاش زیاد به علت سائیدگی وعدم تشخیص کلمات قرائت آنها میسر نشد.

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ
الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (آیه ۷۹) وَمِنْ
الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا
مَحْمُودًا. (آیه ۸۰)

کتیبه آخر :

کتیبه ای است که تاریخ ساخت محراب را ذکر کرده و به مضمون آن در بالا اشاره گردید.

وَقُلْ رَبِّ ادْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ
صِدْقٍ وَأَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

محراب مسجد گنج کرمان :

آخرین محرابی که به شرح آن پرداخته می شود محرابی است از سنگ مرمر مربوط به مسجد گنج کرمان با ارتفاع ۲۵۳ سانتی متر و عرض ۱۱۹ سانتی متر با عمق ۶۲ سانتی متر و مربوط به قرن یازدهم هجری قمری که زینت بخش یکی دیگر از تالارهای موزه دوران اسلامی می باشد.

مرمر آن با رنگی سبز و مایل به قهوه ای بوده و حاشیه کناری آن به همراه زیر مقرنس زیبای آن به خط ثلث با آیاتی از قرآن مجید (آیه های یک تا وسط آیه ۱۶) در حاشیه های کنار و بقیه این آیه (آیه ۱۶) تا آخر آیه ۱۷ در زیر مقرنس با سوره مبارکه الفتح مزین گشته است. نقوش روی محراب برجسته و طلا کوب است و آنها را نقوش گل و پته ای و اسلیمی تشکیل می دهد که تمامی قسمت فوقانی تا زیر مقرنس کاری را فرا گرفته است. زیر مقرنس ها در ۳ گلدان با سه دسته گل بصورت طلاکوبیشده مشاهده می شود که ظرافت و زیبایی در خلق این نقوش و این آیات الهی جلوه و زیبایی خاصی به این محراب بخشیده است.

تصویر شماره ۴ (محراب سوم ابرقو)

متن کتیبه حاشیه کناری :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا
مُبِينًا . لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ . وَنُتِّمَ
نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا . وَيَنْصُرَكَ
اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ... الى (تا وسط آیه ۱۶)

متن کتیبه زیر مقرنس :

از کلمه الی آیه ۱۶ تا آخر آیه ۱۷ به شرح زیر: الی قَوْمٍ اُولٰٓئِ
بِاسٍ شَدِيدٍ يُقَاتِلُوهُمْ اَوْ يُسَلِّمُوْنَ فَان تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ
اَجْرًا حَسَنًا وَّ اِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ
عَذَابًا اَلِيْمًا... عَذَابًا اَلِيْمًا.

این محراب به شماره بخش ۳۲۷۳ در لیست آثار فرهنگی -
تاریخی موزه ملی ایران ثبت اموال گردیده است.

منابع مطالعاتی :

- ۱- بورکهارت ، تیتوس : هنر اسلامی (زبان و بیان) ترجمه
مسعود رجب نیا - انتشارات سروش چاپ اول - ۱۳۶۵
- ۲- هیلن براند ، رابرت . «پیدایش مساجد سرزمین های
اسلامی در سده های نخستین»، فصل نامه هنر ، ترجمه بهاره
کیانی ، تابستان ۱۳۷۶ - شماره ۳۳
- ۳- سجادی ، علی . سیر تحول محراب در معماری اسلامی
ایران از آغاز تا حمله مغول ، جلد اول
- ۴- هیلن براند ، معماری اسلامی (فرم عملکرد ومعنی)، ترجمه
دکتر ایرج اعتصام ، تهران ، شرکت پردازش و برنامه ریزی
شهری . ۱۳۷۷
- ۵- زیدان ، جرجی - تاریخ تمدن اسلام - ترجمه علی
جواهرکلام
- ۶- زمانی ، عباس . مجله هنر و مردم - خرداد ۱۳۵۲ - شماره
۱۲۸
- ۷- ناجی ، زین الدین ، مصور الخط عربی ، ۱۹۷۲ میلادی .
بغداد . چاپ اول

نصویر شماره ۵ (محراب مسجد کج کرمان)